

Židovské jazyky v raném novověku

Pro základní orientaci v tématu: Chava Turniansky, „Yiddish“ – krátký článek, který uvádí do problematiky fungování literatury v jidiš, avšak vysvětluje také mechanismy vzdělávání v hebrejském jazyce a dotýká se otázky omezení židovského vzdělávání v raném novověku, včetně analfabetismu.

- Jak si židovské dítě osvojovalo znalost čtení?
- Existovala formální výuka jazyka – gramatiky?
- Jak to bylo se vzděláváním dívek?
- Co to je částečná gramotnost?

I. Hebrejštiny a aramejštiny – jazyky liturgie a vzdělanosti

Hebrejštiny a její funkce

- Jazyk liturgie – modlitby a veřejné čtení z Tóry
- Jazyk autoritativních textů – Mišna a Talmud
- Jazyk po-talmudického písemnictví (halachické i nehalachické texty; periferně i texty ne-náboženské – např. sekulární poezie ve Španělsku)
- Posvátný status: lešon ha-kodeš - „svatý jazyk“
- Představa hebrejštiny jako původního (a „přirozeného“) jazyka – sdílena s křesťanským prostředím

Exkurs: Pokus císaře Friedricha II.

Fra Salimbene di Adam (1221–1290) ve své kronice popisuje Friedrichův pokus, který měl ověřit, zda je hebrejštiny „přirozeným“ jazykem všech lidí. Salimbene je obecně vůči Friedrichovi zaujatý a uvádí několik podobných pseudovědeckých pokusů, jež měly Friedricha snížit. Přesto je jeho vyprávění zajímavým dokladem rozšířené představy (Salimbene de Adam, *Cronica*, ed. Ferdinando Bernini, Bari 1942, s. 507):

Sedm pověr Friedricha II.

[...] Druhá z jeho pověr byla, že chtěl vyzkoušet, který jazyk a kterou řeč budou mít chlapani, když budou vyrůstat, aniž by mohli s kýmoli mluvit. Proto přikázal jejich chůvám a kojným, aby chlapcům dávaly mléko, nechaly je sát u prsu, myly je a opečovávaly, avšak v žádném případě aby se s nimi nikdo nemazlil (?) a nemluvil s nimi. Chtěl totiž zjistit, zdali budou mít hebrejský jazyk, který byl první, či snad řecký, latinský nebo arabský, nebo jakýkoli jazyk, kterým hovořili jejich rodiče, ze kterých se narodili. Avšak namáhal se nadarmo, protože chlapani, totiž nemluvnata, všechna zemřela. Nemohla totiž žít bez toho, aniž by si mohly hrát (jen smysl) se svými chůvami a kojnými.

Friedrich II (1194–1250), zobrazení na schráně, kterou nechal roku 1215 vytvořit pro uložení ostatků Karla Velikého v katedrále v Cáchách. Dante umístil Friedricha do 6. kruhu pekla, mezi heretiky (10:119).

Aramejšтина a její funkce

- Jazyk targúmů (od 2. století); od 9. století se objevují stížnosti, že je četba targúmů zanedbávána – v Babylónii ve prospěch arabštiny (tafsír), ve Španělsku mělo být podle Haj Gaona čtení targúmů zcela opuštěno.
- Aškenáz: znalost targúmů zachována; autoritativní text – některá halachická rozhodnutí zakazují nahrazovat targúm opakovanou četbou heb. originálu:

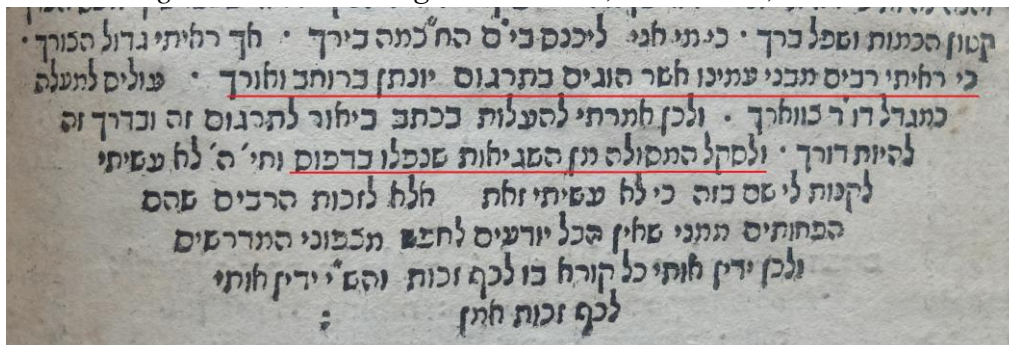
Sbomik *Kol bo* cituje Me'ira z Rothenburgu (asi 1215–1293):

Není dovoleno, aby člověk opakoval třikrát biblický text v originále (*mišra*) namísto toho, aby opakoval dvakrát hebrejsky a jednou targúm. Správně bychom vlastně měli opakovat targúm *Jerušalmi*, neboť mnohem lépe vykládá (*mefareš*) hebrejské znění (*ha-ivri*), lépe než náš targúm (tj. *Onkelos*). Ovšem nenachází se u nás a navíc následujeme zvyk Babylóňanů (*minhag Babilijim*).³¹⁷

- Rabínská hebrejščina sice často používá heb.-aram. téměř jako kontinuum (aram. komponent je různě silný), ale jsou si vědomi, že jde o dva jazyky: *lešon ivri* a *lešon aramit* (Raši).
- Targúm v Rašiho komentáři
- Šulchan aruch OCH 285:2:
אם למד הפרשה בפירוש רש"י חשוב כמו תרגום וירא שמים יקרא תרגום וגם פרש"י:
- Raši o statusu targúmu (Kid 49a sub harej):
To, co přidal Onkelos, nepřidal ze své mysli, neboť byl předán na Sinaji (*We-Onkelos k-še-hosif, lo mi-da'ato hosif, še-harej be-Sinaj nitan*).³²³
- V raném novověku se ožívuje zájem o targúm. Targúmy se stávají součástí Mikraot gdolot – tzv. rabínských biblí.

PŘÍKLAD 1: Publikace k targúmům z Prahy

- Šmuel Makšan, *Tchilat divrej Šmuel*, Praha 1601 – výklad k targúmu k Ester.
- Eljakim Gotschalk ben Gedalja Rothenburg, *Geulat ha-ger*, Praha 1618 – výklad k targúmu k Pentateuchu.
- *Peruš al targum Jonatan we-targum Jerušalmi*, Praha 1609, 1v:

- Aramejščina v Knize Zohar a dalších kabalistických textech – např. Josef Karo, *Magid mešarim*.
(→ co/kdo je magid?)
- Aramejščina v liturgii, a to i v textech, které byly velmi prominentní a veřejné, např. v Pesachové hagadě (Ha-lachma anja, Chad gadja).
(→ Jak si Židé vysvětlují, že je úvodní text hagady v aramejštině?)

II. Vernakulární jazyky – jazyky každodenní komunikace

- Lze předpokládat, že Židé jako menšina museli do nějaké míry komunikovat v místním jazyce (funkční hledisko – kdo a proč potřebuje místní jazyk).
- Doklady ze středověku: tzv. loazim (לועזים) – vernakulární glosy v rabínské literatuře.
- Ž 114,1: Když Izrael vycházel z Egypta, dům Jákobův z lidu cizího jazyka (מַעַם לִטְּוּ). raši tato slova vykládá: עַם שֶׁפֶת לְשׁוֹן אַחֵר שְׂאִינוּ לֵה"ק.
- Rašiho komentáře: 1300 (k Písmu) a 3500 (k Talmudu) glos. Příklady:

Talmudický výraz a jeho význam		Starofrancouzský výraz a jeho význam	
'akbar (heb.)	myš	escurel (אשקורוק)	veverka ³⁰¹
asmek (aram.)	stát se červeným	sancterud (שנקטרוד)	podlitina, modřina ³⁰²
barda' (aram.)	led, kroupa	glace (גלצא)	led ³⁰³
be-handeza (aram.)	s mírou	aventure (אונטורא)	náhoda, čas od času ³⁰⁴
bnej nikfej (heb.)	epileptici, dosl. posedlí	pais[s]ion (פיישיאון)	epilepsie ³⁰⁵
ganah (heb.)	chrchlát, kašlat	plaindre (פליינדרא)	stěžovat si, naříkat ³⁰⁶
harta (aram.)	saze, inkoustová usazenina	adrement (אדרמנט)	vitriol (síran) ³⁰⁷
mazbela' (etym. neznámá)	druh rohože nebo textilní zástěny (?)	bolzole (בולזולא)	taška nebo vak pastýře ³⁰⁸
ħusdor (z lat. questor)	vojenský pověřenec	menestrel (מנסטרל)	důstojník, sloužící ³⁰⁹
sanumit (heb.)	vlaštovka	arondele (ארונדילא)	vlaštovka ³¹⁰

- Podobně fungují tzv. kennaánské glosy – lešon kanaan = slovanský jazyk (čeština?) – viz práce Lenky Uličné a kol. k tématu:
BLÁHA, Ondřej, ed., DITTMANN, Robert, ed. a ULIČNÁ, Lenka, ed. *Knaanic Language: Structure and Historical Background: proceedings of a conference held in Prague on October 25-26, 2012*. Prague: Academia, 2013.
BLÁHA, Ondřej et al. *Kenaánské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*. Praha: Academia, 2015.

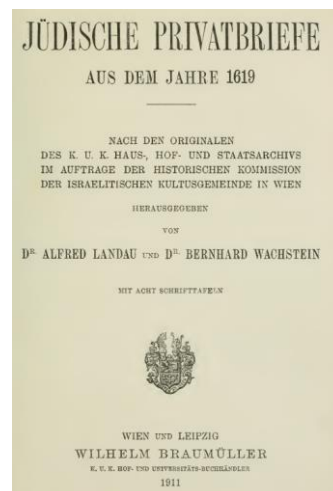
PŘÍKLAD 2:

Dopisy z Prahy do Vídně, 1619 (ed. Landau – Wachstein, *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619*, Vídeň – Lipsko, 1911, č. 34).

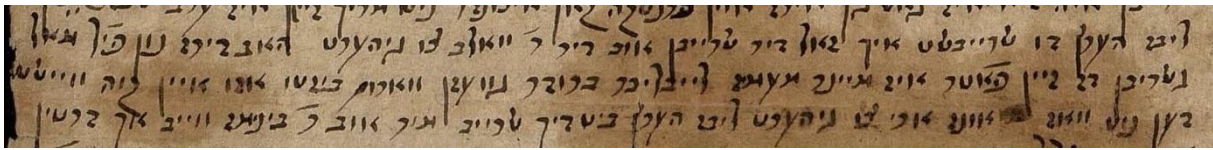
Soubor 54 dopisů odeslaných z Prahy do Vídně a zabavených úřady v listopadu 1619. Pouze 6 dopisů je v hebrejštině. Autorkami řady dopisů jsou ženy, které jsou současně spolu s muži často adresátkami (jen u 6 dopisů nejsou ženy zastoupeny vůbec).

Texty dopisů dokládají méně formální styl epistolárního žánru (v ukázce píše Rezl Landau své dceři Chaně).

„Libes herc, du šrajbst, ich zol dir šrajben, ob dir R. Wolf zu gehert, hab dirs nun fil mal gešriben, das sajn fater is majner memes lajblicher bruder gevezn; varum bistu azo ajn kuh?“

Pokoj a zdravý rok nechť se vám vyplní, tobě, milá rozmilá dcero, ať dlouho žiješ, zbožné a ctnostné paní Chaně, nechť žije, a všem, kdo jsou ti milí. Nejprve věz, že jsme všichni zdraví dobrého, kéž od vás¹ nikdy neslychám nic jiného. Dále, milé srdéčko, [věz], že jsem tvůj dopis dnes v pátek 15. kislevu od posla obdržela. Velice jsem se potěšila, takový vzácný dopis, a obzvláště v takové době, kéž Hospodin, budiž požehnán, i nadále Izrael ochraňuje, amen. Milé srdéčko, v pondělí, dřív než dorazil posel, tak přišly dcera Bely a Matele a nepřinesly mi žádný dopis. Málem jsem duši vypustila, [a] tak mi přísahaly, že jste všichni, kéž tomu tak dlouho zůstane, zdraví, a tak jsem se nechala trochu upokojit. Celá obec se nemůže dosti [...]

budiž pochválen. Mám ti psát, jak se nám daří? Hospodin, budiž požehnán, kéž všude (?) dobře koná, vedlo se nám tak tak. Jednou byl tumult, dopadlo to ale, díky Bohu, dobře, pomohly nám zásluhy otců, kéž Hospodin i nadále Izrael ochraňuje. Milé srdéčko, píšeš ohledně závoje. I kdybych [ho] mohla dostat zadarmo, nevěděla bych, jak [ti ho] dopravit (?). Kdyby nám nescházelo nic jiného než závoj, bylo by dobře. Proto, milé srdéčko, měj chvilku strpení. Pošlu ti [ho], bude-li Bůh chtít, co nejdříve budu moci. Milé srdéčko, jak píšeš, [že] bys chtěla poslat Ester její peníze.³ Můžeš jen trochu víc číst?⁴ (?) Jen [je] posli mně. Napsala jsem ti o všem po jednom poslovi, kdyby ale k tobě nedorazil, znovu ti napíšu, bude-li Bůh chtít. Je, Bůh jí to přej (?), samá lahůdka (?).⁵ Nemůžu se teď rozepisovat, je večer před šábesem. Moje milé srdéčko, píšeš, že ti mám napsat, jestli r. Wolf k tobě [do rodiny] patří. Už jsem ti mnohokrát psala, že jeho otec byl mojí matky rodný bratr, proč jsi takové tele, copak nevíš, kdo k nám [do rodiny] patří? Milé srdéčko, prosím tě, napiš mi, jestli žena r. Bejnemse⁶ je tam také, její Colel mě chudák prosil, potlouká se tu kolem, že mi je ho líto, neví, kde je máma. S tím přijmi přání převelice blaženého roku od Hospodina, budiž požehnán, a ode mě, tvojí ustarané matky Rezl Landau. Pozdravuj ode mě Jicchoka a milé děti, nechť dlouho žijí a všechny naše milé lidi a koho máš ráda a kdo se na mě v dobrém ptá. Moje Pajerl a Jokev a teta a Ester a Pajel (?) se svým mužem vás nechávají pozdravovat.

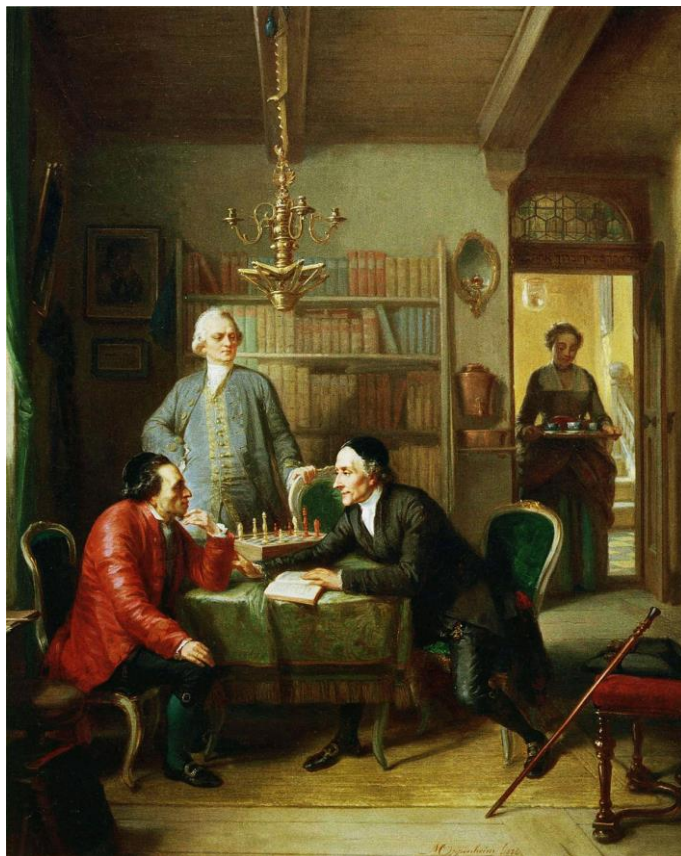
Turniansky, „Yiddish“, s. 9:

directly from the original sources. As the author of the *Brantshpigl* (The Burning Mirror), one of the most renowned and popular Yiddish books of ethics, explains at the beginning of the third chapter: “This book was written in Yiddish for women and for men who are like women because they are not able to learn¹¹ much. When Sabbath or a festival arrive they will read it and then they will be able to understand what they are reading, for our books are written in *loshn-koydesh* and occasionally quote a *pilpul* from the Gemara which is impossible for them to understand. I am therefore writing this in Yiddish for women and men like me, who are not able to read and fully understand the books in *loshn-koydesh* [...]. I have taken pity on them and am writing in Yiddish so that they, too, will know what Man is, for what purpose he was created, in what respect the people of Israel are superior to other nations, and what the reward is of God-fearers and those who serve Him with love”.¹²

- Nejpopulárnější knihy v jidiš, které bychom měli znát:
Majzebuch (existuje český překlad)
Cene u-rene
- Některé další židovské „etnolekty“:
judeoarabština
ladino
židovská perština
judezmo
...

Výhled – *haskala* a židovská jazyková situace

- Snaha o kultivaci hebrejštiny jakožto literárního jazyka
- Snaha o osvojení si spisovné podoby vernakulárního jazyka – zejména němčiny
- Zavržení jidiš jakožto „žargonu“, ztělesňujícího mentalitu ghetta

Moritz Daniel Oppenheim, *Lessing und Lavater zu Gast bei Moses Mendelssohn*, 1856.